Ana VULPE

Institutul de Filologie al AŞM
(Chişinău)

PARCURSUL LEXICOGRAFIEI BASARABENE: DE LA DICȚIONARELE LUI NICOLAE CORLĂTEANU LA DICȚIONARELE DIGITALE

The Bessarabian lexicography's itinerary: from the dictionaries of Nicolae Corlăteanu to digital dictionaries

Abstract. One of the main concerns of N. Corlăteanu was the study of lexicology and lexicography, where the illustrious scholar was even a pathfinder. In the history of Bessarabian lexicography, the forerunner N. Corlăteanu comes into prominence, particularly through the bilingual dictionaries, namely through those Russian-Romanian, some of them called then Moldavian. After 1990, with the transition to the Latin script, there is a „explosion" in the lexicography's industry of Bessarabia. Many explanatory and bilingual general dictionaries began to appear, particularly Russian-Romanian, Romanian-Russian, and dictionaries of other languages too. Now in the worldwide lexicography it can be observed a long process of change, of modernization of the means of drafting, of editing, of the lexicographical works' consultation. At a pace more or less rapid, it is made the transition from the classical format dictionaries, published on paper, to dictionaries created in special programs of dictionaries' writing.

Keywords: lexicography, bilingual lexicography, traditional dictionaries, digital dictionaries.

Inițiind, susținând şi promovând o seamă de domenii ale lingvisticii, precum istoria limbii, romanistica, lingvistica generală, fonetica şi fonologia, istoria limbii literare, stilistica şi cultivarea limbii, etimologia şi, nu în ultimul rând, lexicologia şi lexicografia, Nicolae Corlăteanu a fost numit, pe bună dreptate, „patriarhul filologiei din republica noastră" [1, p. 13]. Activitatea ştiințifică diversă a acad. Nicolae Corlăteanu, a fost oglindită într-un număr impunător de cărți, studii, articole de revistă, culegeri de articole etc., peste 500 de lucrări.

Una dintre preocupările de bază ale lui N. Corlăteanu a fost lexicologia şi lexicografia, domeniu în care ilustrul savant a fost chiar deschizător de drumuri. În cele ce urmează vom evoca anumite aspecte ale contribuției savantului şi profesorului N. Corlăteanu în dezvoltarea şi promovarea acestui domeniu. Astfel, printre lucrările de lexicologie amintim, în primul rând, lucrarea de proporții *Studiu asupra sistemei*

BDD-A22740 © 2015 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-18 00:53:22 UTC)

lexicale moldoveneşti din anii 1870-1890, având subtitlul *Contribuţia lui Ion Creangă şi a altor scriitori la valorificarea stilistică a vocabularului contemporan*, în care se vorbeşte despre perioada în care s-au stabilizat normele limbii române literare, chiar dacă autorul nu folosea termenul „limbă română”, din motive bine cunoscute. Au urmat lucrările de valoare *Cuvântul în vâltoarea vieţii, Aspecte ale dezvoltării vocabularului moldovenesc contemporan, Încadrarea lingvistică în realităţile europene* etc. Nu putem să nu pomenim de manualele de lexicologie elaborate de acad. N. Corlăteanu, apărute în câteva ediţii, ultimele fiind revăzute în lumina renaşterii naţionale şi a revenirii la adevărurile lingvistice.

Referindu-ne la activitatea lexicografică a savantului N. Corlăteanu, putem afirma, indubitabil, că lexicografia, în special cea bilingvă, fundamantată pe principii ştiinţifice, îşi are începuturile anume prin dicţionarele elaborate de N. Corlăteanu. E vorba, întâi şi întâi, de primul mic dicţionar monolingv *Abecedar pentru vârstnici* (coautor Eugen Russev), apărut în 1946 şi urmat de încă trei ediţii, cu un tiraj integral de peste un milion de exemplare.

În istoria lexicografiei basarabene, înainte-mergătorul N. Corlăteanu se impune, în special, prin dicţionarele bilingve, şi anume prin cele rus-române, unele numite pe atunci moldoveneşti (deşi câteva lucrări lexicografice bilingve, rudimentare, au apărut şi până la cele ale N. Corlăteanu şi E., Russev). Unul dintre acestea este *Dicţionarul rus-român* apărut în 1954, care includea circa 46 000 de cuvinte. Mai târziu, în 1967, vede lumina zilei un *Dicţionar rus-român* ce cuprindea cu vreo 15 000 de cuvinte mai mult decât cel din 1954. Acesta din urmă este o lucrare lexicografică de o valoare substanţială, nu doar ca volum, ci şi ca structură şi, mai ales, ca traducere, fiind o lucrare elaborată pe principii adevărat ştiinţifice. Constituie, de fapt, o primă realizare lexicografică bilingvă, rus-română, în spaţiul românesc, incluzând mai multe inovaţii, ce au servit drept bază pentru elaborarea ulterioară a dicţionarelor de acest gen. Printre acestea amintim, întâi şi întâi, excluderea, în mare parte, a propoziţiei enunţiative la traducerea lexemului rusesc, care, de fapt, nu constituia traducerea reală, ci explicaţia lui. Formulele recomandate de autorii dicţionarului au contribuit substanţial la promovarea limbii corecte, au îmbogăţit vocabularul ei cu un număr impunător de cuvinte, în special de adjective în *-bil, -ent*, *-ant*, de tipul *discutabil, potabil, infailibil, captivant*, de substantive în *-tate*, ca *rigurozitate, iresponsabilitate, legitate* etc. Lucrarea „a asigurat faima talentaţilor autori pentru zeci de ani înainte, afirma lexicograful Anton Borş într-un articol de revistă, dedicat acad. N. Corlăteanu la 80 de ani de la naştere, deci cu 20 de ani în urmă. În acele timpuri de plumb, a fost nevoie de un mare curaj din partea acestor cărturari basarabeni ca să pornească pe un drum atât de lung şi anevoios. Dar, însufleţiţi de sentimente nobile, ei au reuşit să creeze o lucrare excepţională, extrem de valoroasă pentru lexicografia bilingvă în general” [2, p. 33]. Sigur, am putea pomeni, în acest context şi dicţionarul rus-moldovenesc apărut tot în 1954 (dar şi de altele două apărute mai înainte, respectiv în 1946, şi 1949) în care N. Corlăteanu şi E, Russev, constrânşi de împrejurări, au inclus şi o avalanşă de dialectisme.

BDD-A22740 © 2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-18 00:53:22 UTC)

În contextul doar al lexicografiei basarabene bilingve, evident, putem menționa şi câteva dintre lucrările predecesorilor lui N. Corlăteanu, precum *Русско-молдавский словарь*, autor Baldescul A., apărut în 1896 la Odesa, în care erau inserate un număr limitat de cuvinte din lexicul de uz general, printre care erau şi elemente lexicale din Basarabia; *Dicționar în scurt pentru convorbiri ruso-moldoveneşti*, autor Gh. Codreanu. Mai târziu, în 1906, apare o lucrare ceva mai de valoare, şi anume *Русско-молдавский словарь. Rusesc-moldovenesc cuvântelnic* de M. Ceachir, iar în 1919-1920 la Chişinău văd lumina tiparului alte două dicționare: rus-român de К. Krupoveatkin şi româno-rus de N. Popovschi.

În ceea ce priveşte lexicografia bilingvă de mai dincoace, e cazul să pomenim *Dicționarul moldovenesc-rus*, apărut în 1987 (evident, cu grafie rusă), autori Ion Eţcu şi Tatiana Celac, lucrare care cuprinde, pe lângă vocabularul de bază, şi multe cuvinte, sensuri şi expresii neologice. O lucrare lexicografică bilingvă de proporții, rod al muncii de ani de zile al unei echipe de lexicografi profesionişti (nouă la număr) vede lumina zilei în 1988. E vorba de *Русско-молдавский словарь* în trei volume (la fel, cu grafie rusă), care reflecta starea lexicului la etapa respectivă de dezvoltare a limbii, normele ei lexicale, semantice, stilistice şi gramaticale. Lucrarea, după cum se spune în *Prefață*, este o „expresie a continuității lexicografiei moldoveneşti, constituind o totalizare a experienței precedente în domeniul dat şi dezvoltând mai departe principiile de elaborare a dicționarelor bilingve” [3, p. 7].

După anul 1990, odată cu trecerea la grafia latină, are loc o „erupție” în industria lexicografiei basarabene. Apar mai multe dicționare explicative şi bilingve generale, în special rus-române, român-ruse, dar şi ale altor limbi. Din păcate, unele dintre acestea au avut un caracter utilitar, fiind elaborate de diletanți sau având marca „editat la Kiev”, fără vreun autor anume. Adică, se atestă în această perioadă şi o „invazie nocivă a amatorismului şi diletantismului în lexicografie”, după cum a remarcat şi V. Bahnaru în monografia *Elemente de lexicologie şi lexicografie* [4, p. 35].

Printre dicționarele bilingve de calitate apărute în ultimii 15-20 de ani remarcăm *Dicționar român-rus*, autor A. Borş, *Dicționar rus-român, român-rus*, autori T. Cotelnic, I. Zaporojan, *Dicționar rus-român, român-rus pentru elevi*, autori I. Zaporojan, A. Vulpe, *Dicționar rus-român, rus-român,* autor A. Vulpe, *Dicționar român-rus*, vol. I, cu un colectiv de autori, o lucrare complexă în domeniu, având realizat şi cel de-al doilea volum, dar din impedimente de ordin financiar aşa şi nu a mai văzut lumina tiparului. La baza elaborării tuturor acestor lucrări bilingve lexicografice au stat, fără îndoială, şi dicționarele întocmite de acad. N. Corlăteanu.

În etapa actuală de dezvoltare a societății, etapa tehnologiilor informaționale avansate, când lexicul limbii evoluează vertiginos, când explozia informațională este cu adevărat copleşitoare, completarea şirului de dicționare de orice tip, constituie o sarcină stringentă.

BDD-A22740 © 2015 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-18 00:53:22 UTC)

Nimeni nu posedă o limbă în toată plinătatea ei, adică în mod exhaustiv, dar fiecare purtător instruit al limbii materne e obligat să tindă spre acest deziderat, să pătrundă cât mai profund în subtilităţile limbii, să asimileze în mod conştient inepuizabilul bagaj de cuvinte al limbii. Anume în acest dificil şi continuu proces de însuşire a vocabularului ne vine în ajutor dicţionarul.

În lexicografia din întreaga lume se observă un amplu proces de schimbare, de modernizare a mijloacelor de elaborare, de redactare, de consultare a lucrărilor lexicografice. Din informaţiile avute la îndemână, se poate observa că şi lexicografia românească se află în plin proces de adaptare la schimbările pe care modernizarea instrumentelor de lucru în lexicografia europeană/mondială le presupune. Astfel, într-un ritm mai mult sau mai puţin grăbit, se face trecerea de la dicţionarele în format clasic, editate pe hârtie, la dicţionarele redactate cu ajutorul unor programe speciale de scriere de dicţionare.

„Diferenţierea *dicţionar informat tradiţional – dicţionar electronic* este doar una din multitudinea de dihotomii produse in câmpul tehnologiilor informaţionale şi al ştiinţelor limbajului, menţionează Igor şi Irina Cojocaru, cercetători la Institutul de Dezvoltare a Societăţii Informaţionale, A.Ş.M. Experienţa lexicografică tradiţională, in sensul instrumentelor de lucru (consultarea dicţionarelor clasice de format mare – explicative, bilingve, enciclopedice, dar şi a dicţionarelor de format mai mic – pentru o anumită categorie de cititori – elevi, specialişti dintr-un anumit domeniu etc., confruntarea definiţiilor propuse ale lexemelor, nu rareori diferite, alegerea şi propunerea unei variante acceptabile, înlăturarea erorilor din sursele utilizate, aducerea la zi prin completarea cu noi sensuri a anumitor lexeme, înregistrarea şi tălmăcirea termenilor noi, împrumutaţi din limbile de largă circulaţie etc.) arată că toate acestea sunt probleme care pot fi soluţionate intr-un ritm incomparabil mai rapid şi mai eficient, datorită noilor tehnologii informaţionale” [5, p. 78].

În acest scop, în România s-au realizat în ultimii ani câteva proiecte. Spre exemplu, din 2000 încoace în România s-au înregistrat câteva iniţiative de realizare a unor corpusuri de limba română (deşi nu toate pot fi accesate liber pe Internet), printre care proiectul eDTLR (Dicţionar tezaur al limbii române în format electronic), deocamdată cu acces limitat, doar în scop de cercetare, de la care s-a plecat la realizarea proiectului CLRE (Corpus lexicografic românesc esenţial), concretizat în achiziţionarea în format electronic a surselor lexicografice din Bibliografia DTLR (100 de dicţionare academice de referinţă, sec. XVI – prezent), aliniate la nivel de intrare şi, parţial, de sens (Academia Română, Bucureşti, Filialele Iaşi, Cluj şi alte instituţii); Corpus de referinţă al limbii române pentru constituirea de dicţionare academice, realizat în perioada 2007-2008 de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Bucureşti, accesul fiind strict; Corpusuri lexicografice pentru limba română: monolingve – DEXONLINE – 32 de dicţionare transpuse textual pe internet (iniţiativă lansată de câţiva voluntari); DexX, care conţine 109 072 intrări, ce cuprinde lexicul de bază al limbii române actuale,

BDD-A22740 © 2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-18 00:53:22 UTC)

dar şi vocabule care denumesc realităţi revolute, cu o circulaţie restrânsă, termeni culturali, din diverse domenii ale ştiinţei şi tehnicii; corpusuri lexicografice bi- sau plurilingve (româna una dintre limbi); dicţionare terminologice mono- şi multilingve etc. [a se vedea: 6, 7].

Dicţionarul-tezaur al limbii române reprezintă cea mai importantă lucrare lexicografică apărută sub egida Academiei Române. A fost începută acum 110 ani şi a apărut în două serii: DA (1907-1944) şi DLR (1965-2010); în 14 tomuri/37 volume, însumând cca 18 000 pagini şi mai mult de 175 000 intrări, cu tot cu variante; elaborarea variantei electronice a început în 2007, în cadrul unui proiect, eDTLR [a se vedea: 8].

În Republica Moldova încercările sunt mai timide. Vorbim deocamdată de un site propriu al Editurii Litera, care a pus la dispoziţia publicului accesul la 4 dicţionare pe care le-a editat (vezi: http://nodex.litera.ro/cautare_dex/.), de site-ul Dicţionar Roman-Rus (http://www.rorus. net/), produs din Republica Moldova, include peste 200 000 articole de dicţionar. Este prezentată şi versiunea online gratuită; vorbim de o echipă de cercetători de la Institutul de Matematică şi Informatică al AŞM care sunt preocupaţi de probleme ale limbii romane şi dimensiunea informatizării, precum şi de Centrul de Terminologie al Institutului de Filologie al AŞM, unde s-a realizat proiectul de cercetare „Armonizarea şi standardizarea terminologică:modalităţi de transfer al cunoştinţelor în societatea informaţională prin dicţionare terminologice electronice” etc. [a se vedea: 5, p. 75].

Însă pentru alte limbi europene starea de lucruri la acest capitol este mult mai avansată. Pe Internet sunt accesibile multiple corpusuri. Spre ex., pentru limba franceză poate fi consultat, în acces liber, un corpus de dicţionare informatizate franceze, din secolul al XVI-lea până în secolul al XX-lea; pentru limba spaniolă – un corpus de cca 70 de dicţionare de limbă spaniolă; pentru limba engleză pot fi accesate online mult mai multe resurse, fiind suficient a menţiona corpusul pentru engleza britanică, care include două bilioane cuvinte. Prin comparaţie, constatăm o dată în plus, că în Republica Moldova procesul decurge extrem de lent. Or, un fenomen ca acesta necesită actualizarea permanentă a informaţiei. Din acest punct de vedere, e necesară în continuare:

– realizarea (în paralel) a unor dicţionare (online), plecând de la corpusuri de texte din ce în ce mai mari şi cu instrumente variate (cu ajutorul unor programe de extragere de exemple);

– realizarea de corpusuri noi lexicografice;

– realizarea unor corpusuri de texte pentru limba română (proces în curs de realizare, deocamdată, nesistematic);

O bancă de date fundamentală ce ar reflecta obiectiv starea limbii la orice etapă, ar putea deveni un suport substanţial în procesul de elaborare a diferitelor tipuri de dicţionare, conferindu-le un caracter documentat, în special, a celor explicative. În acest context remarcăm că, prin realizarea Proiectului propus pentru anii 2015-2018,

BDD-A22740 © 2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-18 00:53:22 UTC)

membrii Sectorului de lexicologie şi lexicografie al IF al AŞM, doresc să amplifice noile modalităţi de lucru, de cercetare în lexicografia românească, incluzând latura ei computaţională, una dintre căile moderne de completare şi aducere la zi a dicţionarelor.

Tema de cercetare din cadrul proiectului include două compartimente strâns legate între ele: 1. elaborarea Dicţionarului explicativ de uz general exemplificat al limbii române – versiune informatizată (digitizată) şi actualizată (e-DEGE), cu indicarea reţelelor semantice de echivalenţă şi opoziţie. La baza acestuia vor sta dicţionarele explicative realizate în cadrul AŞM, în special Dicţionarul explicativ în două volume (editat cu grafie rusă între anii 1977 şi 1986), Dicţionarul explicativ uzual (1999), la a căror elaborare au fost aplicate, sub conducerea acad. Silviu Berejan, metode noi de redactare, mai avansate din punct de vedere ştiinţific, relevându-se tabloul ontologic al vocabularului limbii române. E vorba, pe de o parte, de transformarea acestor dicţionare într-o resursă lingvistică vie care să urmărească evoluţia limbii, iar, pe de altă parte, de posibilitatea utilizării dicţionarului în calitate de resursă stringent necesară în cercetări privind tehnologia limbajului; 2. realizarea unui corpus electronic de texte de limba română, prin completarea permanentă a Bazei de date a limbii române (BDLR) cu elemente lexicale înregistrate cu toată diversitatea lor, în cele mai variate şi mai neobişnuite contexte.

Astfel, în contextul eforturilor actuale de promovare a informatizării limbilor europene, e-DEGE şi Copusul de texte electronice de limba română, ce urmează a fi realizate, vor contribui semnificativ la promovarea limbii române ca limbă de circulaţie electronică. Or, în timpurile de azi, pentru supravieţuirea unei limbi este important ca ea să fie folosită în sistemele de informare electronică, fiecare limbă are nevoie de produse tehnologice care să o conecteze la circuitul internaţional al tehnicilor şi instrumentelor de comunicare. În acest sens, încă prin 2002 se sublinia cu claritate importanţa dezvoltării tehnologiilor limbajului uman pentru limba română. Citez: „Explozia de informaţii pe Internet, necesitatea tot mai mare de a accede la ele prin mijloace inteligente utilizând limba naturală proprie, indiferent de limba de depozitare a informaţiilor, face astăzi ca domeniul Prelucrării Limbajului Natural să fie considerat prioritar în Comunitatea Europeană. Tot mai multă lume recunoaşte că Tehnologia Limbajului va deveni domeniul primordial al Tehnologiei Informaţiei în secolul nostru. [...] Se manifestă ... o necesitate stringentă de a ridica limba română, în privinţa resurselor şi a tipurilor de prelucrări automate, la nivelul altor limbi europene” [9].

Şi în loc de încheiere, ca să facem o legătură cu ideea de la care am pornit în realizarea acestui subiect menţionăm că parcursul lexicografiei basarabene – de la primele dicţionare (compartimentul dicţionare ruso-române), în format clasic, variantă-hârtie, realizate prin anii ’50 de N. Corlăteanu (cu vreo 46 000 de cuvinte), la dicţionarele digitale de proporţii, care pot fi completate, actualizate continuu, gestionate la nesfârşit, până la transpunerea în fapt a ideii de realizare a unui megadicţionar (un dicţionar care să cuprindă de toate şi pentru toţi) – este, pe de o parte, unul anevoios, iar, pe de altă parte, unul foarte promiţător şi foarte atractiv.

BDD-A22740 © 2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-18 00:53:22 UTC)

Referinţe bibliografice

1. Berejan Silviu, Corbu Haralambie. *Filologia academică la 50 de ani.* În: „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară”, 1996, nr. 4.

2. Borş, Anton. *Nicolae Corlăteanu – lexicograf*. În: „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară”, 1995, nr. 3.

3. *Русско-молдавский словарь,* vol. 1. Chişinău, 1988.

4. Bahnaru, Vasile. *Elemente de lexicologie şi lexicografie.* Chişinău, 2008.

5. Cojocaru Igor, Cojocaru Irina. *Industria computerizată a dicţionarelor: scurtă privire.* În: „Akademos”, nr. 1(16), martie, 2010.

6. Dănilă Elena, Haja Gabriela. *Dicţionarul limbii române în format electronic (eDTLR) în perspectiva globalizării*. În: „Actele Conferinţei Internaţionale Paradigma discursului ideologic” (Galaţi, 29-30 aprilie 2009). Publicat în: „Communication interculturelle et littérature”, nr. 1 (6), aprilie-mai-iunie, Galaţi: Editura Europlus, p. 269-273.

7. Haja, Gabriela. *Resurse electronice pentru cercetarea lexicografică românească*. În: „Limba română azi, Actele celei de-a X-a Conferinţe Naţionale *Limba română – azi*” (Iaşi – Chişinău, 3-7 noiembrie 2006), Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2007: p. 129-134; http://www.philologica- jassyensia.ro/upload/VIII_2_

8. Tamba Elena, Clim Marius-Radu et alii. *Situaţia lexicografiei româneşti în context European.* http://www.philologica-jassyensia.ro/upload/ VIII_2_Tamba_Clim.

9. Cristea Dan, Tufiş Dan. Resurse lingvistice româneşti şi tehnologii informatice aplicate limbii române. http://thor.info.uaic.ro/~dcristea/papers/ cristeatufis2002.zip.

BDD-A22740 © 2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-18 00:53:22 UTC)